

Όψεις της αρχαιότητας στα βιβλία της παιδικής ηλικίας

Μάρτιος 2008- ΤΕΥΧΟΣ 7

Όψεις της αρχαιότητας στα βιβλία της παιδικής ηλικίας. Το παράδειγμα του Ομηρικού μύθου

Εκδόσεις: Πανεπιστήμιο Αιγαίου,
Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών
ΤΕΠΑΕΣ

Η βιβλίο της Ι. Καλλιακάτσου : «Όψεις της αρχαιότητας στα βιβλία της παιδικής ηλικίας. Το παράδειγμα του Ομηρικού μύθου» πρόκειται για περιληπτική απόδοση της διδακτορικής διατριβής της συγγραφέως, η οποία εκπονήθηκε στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου (ΤΕΠΑΕΣ Ρόδου), με επιβλέπουσα την καθηγήτρια κα Αλεξάνδρα Ζερβού. Το ερευνητικό έργο χρηματοδοτήθηκε από το ΥΠΕΠΘ και την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η μελέτη επιβεβαιώνει την αδιάλειπτη επικαιρότητα του ομηρικού παραδείγματος στο χώρο του παιδικού βιβλίου και της έρευνας γύρω από αυτό. Αποδεικνύει ότι ο Ομηρικός μύθος, σε όλες τις εκφάνσεις και παραλλαγές του, εγγράφει ιδεολογικά σχήματα, συνδιαλέγεται με την πολιτιστική επικαιρότητα κάθε περιόδου, προσαρμόζεται στις παιδαγωγικές επιταγές και αποτελεί μέσο διαμόρφωσης και συστατικό της εθνικής μας ταυτότητας. Οι δε Ερβαρτιανές αντιλήψεις υπήρξαν καθοριστικές στην καθιέρωση του Ομήρου ως το πλέον κατάλληλο παιδαγωγικό ανάγνωσμα.

Το βιβλίο χωρίζεται σε έξι μέρη, το πρώτο εκ των οποίων αποτελεί την εισαγωγή στα θεωρητικά και μεθοδολογικά δεδομένα, που συνιστούν την επιστημονική αφετηρία της γράφουσας (παιδαγωγικά ερείσματα, θεωρία λογοτεχνικού μύθου, κανόνες και παιδικό βιβλίο, τεχνικές διασκευών- μεταγραφών, έννοια της ασυγχρονικότητας, αφηγηματολογία, διακειμενικότητα κ.ά) . Η έννοια της ασυγχρονικότητας αποκτά ειδικό βάρος στη μελέτη, κυρίως, γιατί προσφέρει μία διπολική οπτική εξέτασης του υλικού. Ειδικότερα, βοηθά στην επισήμανση των στοιχείων που μετασχηματίζουν και αλλοιώνουν τον ομηρικό μύθο και στον εντοπισμό των αντιστάσεων που το ίδιο το υλικό της παράδοσης αξιώνει. Η αναλυτική παρουσίαση του θεωρητικού υποστρώματος της εργασίας συνιστά σημαντική επικουρία για την κατανόηση του κυρίως μέρους και απευθύνεται τόσο στον επαρκή όσο και στον αμήνητο αναγνώστη. Η εξέταση των έργων ακολουθεί ταυτόχρονα μια οριζόντια στο χρόνο και μια κάθετη σε σχέση με τη δομική συγγένεια των κειμένων προσέγγιση.

Στο δεύτερο μέρος (Ο Νόστος της αρχαιότητας) διερευνάται κατά πόσο ο ομηρικός μύθος αλλιώνεται, πλαισιώνεται δημιουργικά με διαφορετικά συμφραζόμενα, ή ακόμα θρυμματίζεται, ανάλογα με το χρηστικό είδος που εντάσσεται. Εδώ συνεξετάζονται κείμενα τα οποία ενσωματώνουν ή ιδιοποιούνται ομηρικά στοιχεία αποσπασματικά. Άλλοτε οι ομηρικές αναφορές υπηρετούν διδακτικούς στόχους, κυρίως στις Χρηστομάθειες (Χρηστομάθειες Κοσμά και Νικολλόπουλου), ή απομακρύνονται από το ομηρικό κείμενο συνενώνοντας διαφορετικά στρώματα της μυθικής παράδοσης με σκοπό την ηθική διδαχή (Ιλιάδα Εμ. Γαλάνη, Μ. Κολυδά, Π.Π.Οικονόμου κ.ά) . Ακόμα σπαράγματα του μύθου χρησιμεύουν ως παραδείγματα γραμματικής (Χρηστομάθεια Σακελλαρόπουλου), ή νεότερα κείμενα προτείνουν μικτές «διαλογικές» συνθέσεις , που είτε προβάλλουν τη συνέχεια και πολυμορφία της γλώσσας (Οδύσσεια Βρατσάνου), είτε αναδεικνύουν τη συνοδοιπορία του αρχαίου κόσμου με το νέο ελληνισμό (Οδύσσεια Κονιδάρη- Καλαρά). Αυτή η διαδικασία απομάκρυνσης των παιδικών κειμένων από τον ομηρικό μύθο, εδραιώνει τη μετωνυμική σχέση του Ομήρου με την αρχαιότητα. Με αυτήν την έννοια ο Όμηρος προσωποποιεί τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό και μεταφέρει την ενέργειά του: εκφράζει την ισχυρή ποιητική πνοή που πύκνωσε μια προγενέστερη παράδοση και στη συνέχεια μεγεθύνθηκε και εκτάθηκε σε μεταγενέστερες λογοτεχνικές δημιουργίες, ταυτίζεται με μια ζωντανή γλώσσα στα κείμενα του Μ. Βρατσάνου, μεταδίδει διαχρονικά διδάγματα και εν τέλει «περιγράφει» ένα αξιοθαύμαστο παρελθόν.

Στο τρίτο μέρος (Η Οδύσσεια του λόγου) αναφέρονται τα έργα στα οποία αμφισβητείται η αυτούσια μορφωτική ή λογοτεχνική αξία των επών και νομιμοποιείται η ενήλικη παρέμβαση - λογοκρισία. Έτσι τα έπη άλλοτε απλοποιούνται και προσαρμόζονται στις προσλαμβάνουσες του παιδικού κοινού (Οδύσσεια Σακελλαρίου, Αλ. Μακρυναίου, Μ. Θεοδωρακάκου κ.ά), άλλοτε υφίστανται διαφόρων ειδών αφηγηματικές παρεμβάσεις (Οδύσσεια Γ. Γεραλή, Φ. Δημητριάδη), άλλοτε ερμηνεύουν την πολυσημία του κειμένου (Π. Οικονόμου, Π. Ιασεμίδης), ή το αποδίδουν περιληπτικά επικεντρώνοντας στη δράση (Τσιμικάλης), και όχι σπάνια επιδιώκουν την ιδεολογική χειραγώγηση των αποδεκτών τους, επιβάλλοντάς τους τον πατριαρχικό κώδικα (Μ. Θεοδωρακάκος), ή τη συντηρητική - ασκητική ηθική της εποχής τους (Σακελλαρίου, Ανδρεάδης, Γκινόπουλος- Βασιλείου κ.ά) Σε όλες

τις περιπτώσεις όμως παραμένει το κύρος του Ομήρου ως γενικό όριο της ανάγνωσης στις διασκευές, ενώ ταυτόχρονα επικυρώνει τις επιλογές της ηγεμονεύουσας τάξης.

Στο τέταρτο μέρος (Ένας μύθος για το παρόν) συγκαταλέγονται κείμενα στα οποία τα επικά στοιχεία μεταμορφώνονται. Έτσι μορφικά και υφολογικά χαρακτηριστικά του έπους αξιοποιούνται μεταμφιεσμένα, παραλλαγμένα ή διογκωμένα ώστε να διευρύνουν τις ερμηνευτικές δυνατότητες των πρωτότυπων (σύμπλευση έπους- παραμυθίου στις Εικόνες από τον Όμηρο του Ι. Χρυσάφη, αποπαίδωση των ηρώων στον Δ. Ακρίτα, έμφαση στον χρονότοπο ως ερμηνευτική εκδοχή της ψυχολογίας του ήρωα στον Δ. Ανδρέαδη, προβολή της βιολογικής φιλοσοφίας και της πρωτοκαθεδρίας της επιθυμίας στις ανθρώπινες επιλογές στις διασκευές του Καραγάτση ,ανατρεπτική- καρνιβαλική κριτική στην εξουσία στην Οδύσσεια του Ρώτα) . Άλλοτε, σε κάποια κείμενα η αναφορά στο σημασιολογικό φορτισμένο όνομα των ομηρικών ηρώων ή στις χαρακτηριστικές τους ιδιότητες λειτουργεί συνειρμικά και προεκτείνει τον αρχέγονο μύθο σε λογοτεχνικές επιλογές , που επικοινωνούν στον αναγνώστη με τρόπο συνδηλωτικό και διακειμενικό, σύγχρονα μηνύματα στον απόηχο των ομηρικών (Ο Ανδρείος Αχιλλέας του Ξερόπουλου, Αποστόλης ο θαλασσινός του Βρατσάνου, Ανδρέας ο Αργοναύτης του Μυριβήλη, Μαζί με τον Οδυσσέα του Τροπαιάτη). Το σημασιολογικό φορτίο της ομηρικής «ουσίας», του πολέμου και του νόστου, παίρνει πολυδιάστατο ρόλο στη φάση της ερμηνείας, δανείζει την ποιότητα βάθους στις αξίες και τα ιδανικά του παρόντος, οδηγεί σε μυθολογήσεις καταστάσεων και προσφέρει στον αναγνώστη μια μυθική οπτική διείσδυσης στο σύγχρονο κόσμο.

Στο πέμπτο μέρος (Το Έπος του Έθνους) εξετάζονται βιβλία στα οποία ο ομηρικός μύθος αναδύεται εθνικιστικά χρωματισμένος και ευθυγραμμισμένος στις αναζητήσεις της εκάστοτε ιστορικής στιγμής και της κυρίαρχης εθνικής ρητορικής. Έτσι στα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας των τελών του 19ου αι. ο ομηρικός μύθος προβαλλόμενος ως ιστορία, αποσκοπεί στην υπογράμμιση της εγγενούς πολιτισμικής ανωτερότητας των Ελλήνων και της εσωτερικής δύναμης της φυλής μας και θεμελιώνει για την Ελλάδα το ρόλο του πνευματικού ηγέτη της Οικουμένης (Μεταξά, Βρατσάνου, Ζαχαριάδη κ.ά). Στη λογική του ιερού σκοπού επιβίωσης της Ελλάδας , η χρήση βίας προβάλλεται ως ανάγκη και αρετή στην εικονογραφημένη εκδοχή του Τρωικού πολέμου από τον Β. Οικονομίδη . Αντιθέτως στα μεταπολεμικά εγχειρίδια , η πραγμάτευση του έπους μέσα από το πρίσμα του τέλους της ουτοπίας της Μεγάλης Ιδέας και του ένστικτου της εθνικής αυτοσυντήρησης της περιόδου, υπακούει στο ιδεολογικό μοντέλο του συλλογικού συμφέροντος ενάντια σε ό,τι απειλεί την εθνική μας ύπαρξη (Αμπατζόγλου, Φωτόπουλου, Θεοδωρίδη- Λαζάρου κ.ά) . Τα συντηρητικά εθνικιστικά δόγματα και η αντίστιξη πολιτισμού- βαρβαρότητας επανέρχονται και ανακυκλώνονται στα μεταγενέστερα εγχειρίδια, (Μαυριά- Παπαδάκη, Καμπανά κ.ά) επιβεβαιώνοντας τη διαβρωτική επενέργεια των εθνικών- αχρονικών μας μύθων στη σύλληψη των ιστορικότητας.

Στο έκτο και τελευταίο μέρος (Ένας ήρωας ανάμεσά μας) παρουσιάζονται τα έργα εκείνα που διασκευάζουν, αναθεωρούν ή αναδηγούνται τα έπη , εστιάζοντας συνήθως σε μια ηρωική μορφή, γύρω από την οποία αναπτύσσεται η πλοκή . Στον καμβά της ηρωικής φιγούρας συνυφαίνονται τα μετα- αφηγηματικά σχήματα που συνιστούν δείκτες της συγγραφικής προθετικότητας και της ευρύτερης πολιτισμικής πραγματικότητας. Έτσι στη διασκευή της Ιλιάδας της Μ. Κολυδά και αντίθετα από τα προσδοκώμενα, το στερεότυπο του μαχητή Αχιλλέα εμπλουτίζεται με ήπια στοιχεία του εσωτερικού του κόσμου, εναρμονιζόμενο με την μεταπολεμική τραυματική εμπειρία της Ελλάδας, ή ακόμα του προσδίδονται αρνητικές ιδιότητες (Με τους ήρωες του Ομήρου του Μαράντου), υπό την επικράτηση των φιλειρηνικών κινήματων του '60. Ο Οδυσσέας μετατρέπεται σε πρότυπο κόσμιας συμπεριφοράς στην Οδύσσεια των Κουρτίδη - Κονιδάρη, σε αρχέτυπο θαλασσοπόρου- ταξιδευτή στο κείμενο της Μ. Κολυδά, ή σε πολύπαθο και καταφρονημένο πολεμιστή στο κείμενο του Μαράντου, ενώ ο Τηλέμαχος παραδίδει μαθήματα καλής συμπεριφοράς στις διασκευές των Οικονομίδη και Κατσαντώνη. Η Οδύσσεια των Κλασικών εικονογραφημένων αποτελεί παράδειγμα συμβατικών επιλογών που ενισχύουν την υπάρχουσα κοινωνική ιεραρχία, ενώ απρόσμενα, στην Οδύσσεια του Τσουκαλά ματαιώνονται οι αναγνωστικές προσδοκίες και υποσκάπτονται τα θεμέλια της παράδοσης, με την προσθήκη της ιστορίας του Τήλεγονου. Έτσι τα ομηρικά πρότυπα και ιδεώδη διαπλέκονται με την πολιτισμική επικαιρότητα.

Στον Επίλογο διατρέχονται επιγραμματικά τα κύρια σημεία. Ακολουθεί παράρτημα όπου επεξηγούνται οι συντομογραφίες και κατηγοριοποιείται η βιβλιογραφία σε πηγές και βοηθήματα (αρχαιογνωστικά , θεωρίας λογοτεχνίας, κριτικής παιδικού βιβλίου και λοιπές μελέτες) με διάκριση στα ελληνόγλωσσα και τα ξενόγλωσσα.

Συνοψίζοντας θα λέγαμε ότι η ενδελεχής έρευνα και λεπτομερέστατη βιβλιογραφική καταγραφή των σχολικών και εξωσχολικών βιβλίων μιας εκατονταετίας (1976- 1970) καθιστά τη μελέτη σταθμό στην πορεία της έρευνας σχετικά με την πρόσληψη της ομηρικής μυθοπλασίας. Η εύστοχη και ουσιαστική χρήση των θεωρητικών στοιχείων αναδεικνύει το έργο σε απαραίτητο εργαλείο των ερευνητών του πεδίου του παιδικού βιβλίου. Επιπλέον η ακριβολογία και η διεισδυτική ματιά σε συνδυασμό με τη γλαφυρότητα του λόγου της γράφουσας μετατρέπουν τη συνήθως κοπιώδη προσπάθεια ανάγνωσης μιας μελέτης σε ευχαρίστηση. Παρ' όλα αυτά σε ορισμένα σημεία η εκτενέστατη ανάλυση και παράθεση χωρίων, μολονότι αναγκαία για την υποστήριξη των θέσεων, κουράζει τον αναγνώστη και θα μπορούσε να είχε περιοριστεί, έτσι ώστε η συναγωγή συμπερασμάτων να προέκυπτε πιο άμεσα. Επίσης τα σχόλια και οι αναφορές στο ιστορικό και πολιτικό συγκείμενο, θα μπορούσαν να υπερβούν το ρόλο του σημασιοδοτικού πλαισίου των υπό εξέταση κειμένων και να επιχειρηθεί πιο εντατικά η ανίχνευση των επιρροών τους στα κείμενα, ώστε να καταδειχθεί εναργέστερα ο αδιόρατος τρόπος με τον οποίο η ιδεολογία λανθάνει και διαμορφώνει συνειδήσεις. Από την άλλη όμως, ιδιαίτερα εύστοχες είναι οι ερμηνείες που αποδίδονται στις τάσεις και τις εξελίξεις της παιδαγωγικής.

Μουλά Ευαγγελία,
Φιλόλογος, πτυχιούχος του Διατμηματικού Μεταπτυχιακού
Προγράμματος Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου